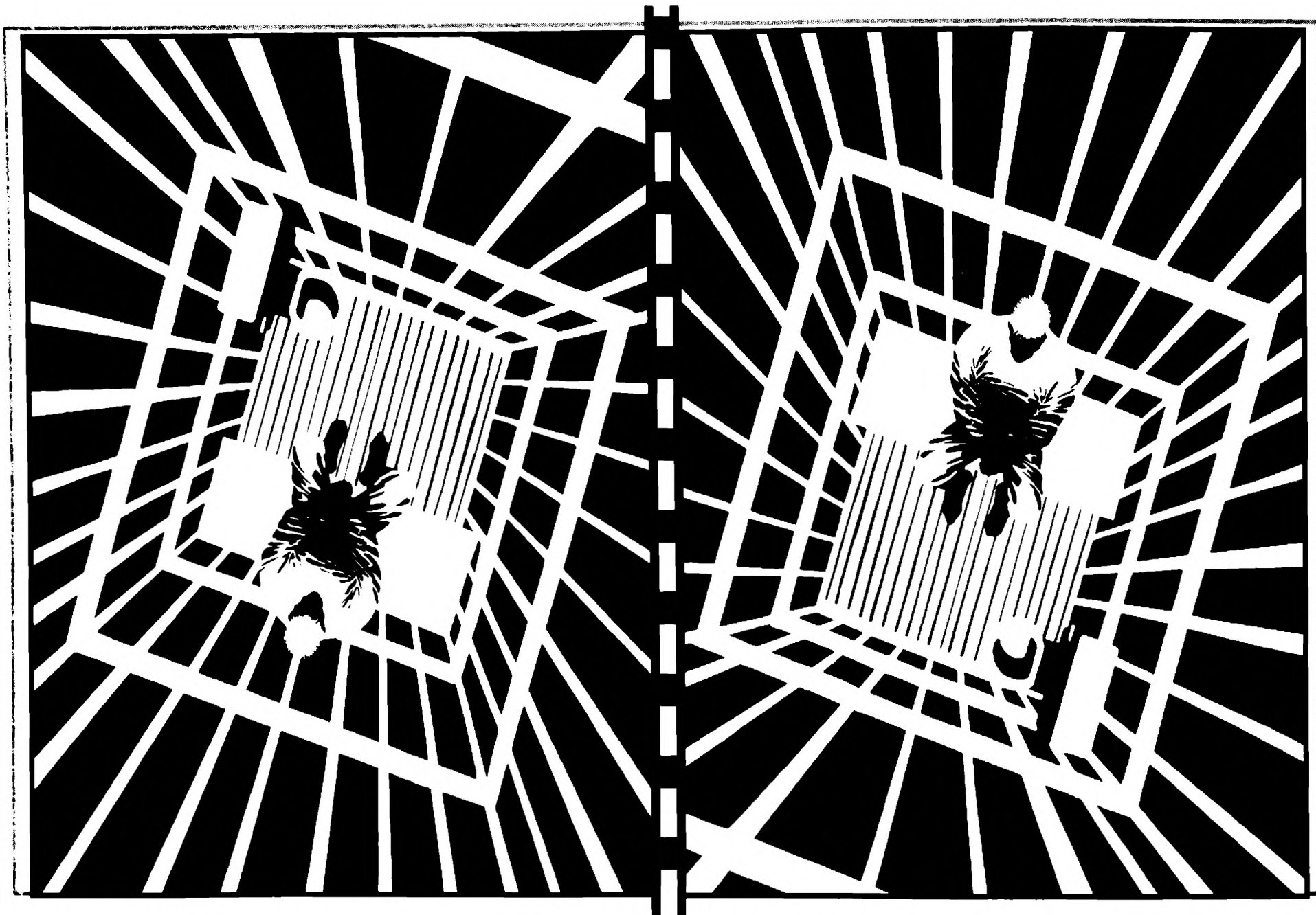

Η ΗΜΕΡΙΔΑ ΤΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΡΕΥΝΑ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΓΥΝΑΙΚΩΝ ΚΑΙ ΤΟΥ ΦΥΛΟΥ, «ΤΟ ΦΥΛΟ ΣΤΗΝ ΙΣΤΟΡΙΑ: ΑΠΟΤΙΜΗΣΕΙΣ ΚΑΙ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΑ»

ΝΤΕΝΙΑ ΑΘΑΝΑΣΟΠΟΥΛΟΥ-ΚΥΠΡΙΟΥ

Η ημερίδα με θέμα «Το φύλο στην ιστορία: αποτιμήσεις και παραδείγματα», που έλαβε χώρα το Σάββατο 12 Νοεμβρίου 2011 στο Νέο αμφιθέατρο του Πανεπιστημίου Αθηνών, αποτελεί την πρώτη δημόσια εμφάνιση της ομάδας των Ιστορικών για την Έρευνα στην Ιστορία των Γυναικών και του Φύλου στον ελληνικό χώρο. Η ομάδα αυτή συστήθηκε τον Ιούνιο του 2007 ως το ελληνικό τμήμα της International Federation for Research in Women's History (IFRWH). Στόχος του εγχειρήματος ήταν να δημιουργηθεί μια συσσωμάτωση για την επικοινωνία και τη συνεργασία των μελών της ελληνικής κοινότητας των ιστορικών που ερευνούν θέματα ιστορίας των γυναικών και του φύλου.

Η συγκεκριμένη ημερίδα δεν αποτελεί, βέβαια, την πρώτη *επιστημονική* διοργάνωση στην Ελλάδα, πάνω σε θέματα που αφορούν τις γυναίκες και το φύλο. Αποτελεί, όμως, την πρώτη διοργάνωση με αμιγώς ιστορικό χαρακτήρα.

Η ημερίδα ήταν χωρισμένη σε τρεις ενότητες. Στην πρώτη, με τίτλο «Ιστοριογραφικές αποτιμήσεις από τη σκοπιά του φύλου», οι ανακοινώσεις εξέτασαν τη χρήση της αναλυτικής κατηγορίας του φύλου σε διάφορα ερευνητικά πεδία της νεότερης ιστορίας. Στην ανακοίνωσή της με τίτλο «Όψεις του ανδρισμού στην Ευρώπη της

Η Ντένια Αθανασοπούλου-Κυπρίου διδάσκει φιλοσοφία της θρησκείας και θεολογία στο ΕΑΠ και στη Σχολή Μωραΐτη. Στα επιστημονικά της ενδιαφέροντα συμπεριλαμβάνεται η σχέση φύλου και θρησκείας σε ιστορική προοπτική.

πρώιμης νεότερης περιόδου (15ος-18ος αι.)» η Ανδρονίκη Διαλέτη έκανε την ιστοριογραφική ανασκόπηση της μελέτης της αρρενωπότητας στην πρώιμη νεότερη Ευρώπη. Μεταξύ άλλων, παρουσίασε τον τρόπο με τον οποίο επανεξετάστηκε, από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, η πρώιμη νεότερη πατριαρχία από μία νέα οπτική, καταδεικνύοντας, αφενός τον αποσταθεροποιητικό ρόλο που έπαιζε η πατριαρχική ιδεολογία και για τους άνδρες, καθώς τους υπέβαλε σε διαρκή δοκιμασία προκειμένου να επιτελέσουν το ρόλο τους, και αφετέρου την περιθωριοποίηση μορφών ανδρισμού, οι οποίες δεν ανταποκρίνονταν στο πατριαρχικό ιδεώδες. Επιπλέον, στο πλαίσιο της ανακοίνωσης ασκήθηκε κριτική στην επικρατούσα άποψη που θεωρεί την εστιασμένη στον οίκο πατριαρχική αρρενωπότητα ως την κανονιστική μορφή αρρενωπότητας στην πρώιμη νεότερη Ευρώπη. Βασικό επιχείρημα της κριτικής ήταν το γεγονός ότι το μεγαλύτερο μέρος της σχετικής βιβλιογραφίας εστιάζει στη συγκρότηση της αρρενωπότητας στην πρώιμη νεότερη Αγγλία, ενώ το πεδίο παραμένει ανεξερεύνητο για την ηπειρωτική Ευρώπη όπου, καθώς φαίνεται, μια πληθώρα διαφορετικών ανδρισμών συνυπήρχαν όχι μόνο εντός αλλά και εκτός της πατριαρχικής οικογένειας.

Η ανακοίνωση της Δήμητρας Βασιλειάδου με τίτλο «Όταν η ιστορία της οικογένειας συνάντησε την ιστορία του φύλου» διαπραγματεύτηκε τη συνάντηση της ιστορίας της οικογένειας με την ιστορία του φύλου, με τη διευκρίνιση ότι η διασταύρωση των δύο αυτών πεδίων είναι περισσότερο ζητούμενο της διεθνούς και εγχώριας ιστορικής έρευνας και όχι μια από τις κατακτήσεις της. Στην εισήγηση καταδείχθηκαν αρχικά οι λόγοι για τους οποίους οι δύο κλάδοι παρουσιάζονται απρόθυμοι να συνομιλήσουν μεταξύ τους και στη συνέχεια αναγνωρίστηκε ένα πρόσφατο άνοιγμα της ιστορίας του φύλου και των γυναικών στην ιδιωτική ζωή και άρα στην οικογένεια και τονίστηκε η συμβολή της κοινωνικής ανθρωπολογίας στην ανανέωση του κλάδου της ιστορίας της οικογένειας.

Στη δική της ανακοίνωση, με τίτλο «Ανάμεσα στην ιστορία της εκβιομηχάνισης και την ιστορία της εργασίας, η οπτική του κοινωνικού φύλου», η Λήδα Παπαστεφανάκη επικεντρώθηκε στην ελληνική ιστοριογραφική παραγωγή και εξέτασε κατά πόσο το φύλο ως μεθοδολογική επιλογή έχει εμπλουτίσει τις σχετικές έρευνες για την οικονομική και κοινωνική ιστορία της βιομηχανίας και της εργασίας. Συμπερασματικά, υποστήριξε ότι η ουσιαστική ανανέωση της έρευνας μέσα από την οπτική της ιστορίας των γυναικών και του φύλου έχει προέλθει περισσότερο από την ιστορία της εργασίας και λιγότερο από την κοινωνική ιστορία της βιομηχανίας.

Σχετική με την ιστορία της εκπαίδευσης και το φύλο στη σύγχρονη ελληνική ιστοριογραφία ήταν η ανακοίνωση της Κατερίνας Δαλακούρα με τίτλο «Ιστορία της εκπαίδευσης και φύλο στη σύγχρονη ελληνική ιστοριογραφία:

μία πρώτη αποτίμηση», η οποία επιχείρησε μια πρώτη αποτίμηση των τρόπων με τους οποίους ενσωματώθηκε (ή όχι) η οπτική του φύλου στις ιστορικές μελέτες που αφορούν στην εκπαίδευση. Όπως υποστήριξε, χάρη στην οπτική του φύλου επεκτάθηκε και διευρύνθηκε το ερευνητικό πεδίο του κλάδου της ιστορίας της εκπαίδευσης, προσεγγίστηκαν εκ νέου φαινομενικά εξαντλημένες θεματικές, αναδείχθηκε η έμφυλη διάσταση του εκπαιδευτικού θεσμού και το κυριότερο τέθηκαν πιο σύνθετα ερωτήματα για την εκπαίδευση μεταβάλλοντας την ιστορία της σε κοινωνική ιστορία. Ωστόσο, παρά την όποια συμβολή της η οπτική του φύλου δεν κατάφερε να ενταχθεί ισότιμα στην κυρίαρχη αφήγηση, ούτε όμως και να αλλάξει το κυρίαρχο παράδειγμα στην ιστορία της εκπαίδευσης.

Η πρώτη ενότητα ολοκληρώθηκε με την ανακοίνωση της Μαρίας Ρεπούση με τίτλο «Σχολική ιστοριογραφία και φύλα: από το κείμενο στα υποκείμενα», η οποία αφορούσε τα φύλα στη σχολική ιστοριογραφία. Ουσιαστικά παρουσιάστηκε ένα οδοιπορικό της έρευνας για τα φύλα στο πλαίσιο της δημόσιας ιστορίας και μάλιστα της σχολικής ιστοριογραφίας, όπως αυτή φαίνεται στα σχολικά βιβλία ιστορίας, τα οποία καλούνται να διαμεσολαβήσουν πολλαπλές σχέσεις, ιστοριογραφίας και εκπαίδευσης, εκπαίδευσης και εξουσίας, εκπαίδευσης και συλλογικής μνήμης ή δημόσιας ιστορικής κουλτούρας.

Στη δεύτερη ενότητα της ημερίδας παρουσιάστηκαν παραδείγματα από την ελληνική ιστορία, δηλαδή ανακοινώσεις οι οποίες εστίασαν σε συγκεκριμένα θέματα που αφορούν στην κατασκευή των έμφυλων ταυτοτήτων, στη σεξουαλικότητα, στην τέχνη και στην πολιτική, το 19ο και τον 20ό αιώνα. Στην ανακοίνωσή της με τίτλο «Αρσακειάδες δασκάλες (1880-1913): ρητές και άρρητες οικογενειακές διαδρομές», η Μαρία Πρέκα ασχολήθηκε με τις αρσακειάδες δασκάλες και τις οικογενειακές διαδρομές τους την περίοδο 1880-1913. Μελετώντας αιτήσεις διορισμού των διδασκαλισσών, εστίασε στον τρόπο με τον οποίο οι δασκάλες, ρητά ή υπόρρητα, παρουσίαζαν τον εαυτό τους σε σχέση με την οικογενειακή τους κατάσταση και ειδικότερα το γάμο, δημιουργώντας έτσι τη δυνατότητα να καταγράφουν προσωπικές στιγμές από τις ζωές τους. Επιπλέον, οι αιτήσεις διορισμού ως πρακτική εξασφάλιζαν στις δασκάλες τη δυνατότητα να απευθύνουν τα αιτήματά τους σε ένα θεσμικό φορέα ενυπόγραφα, συγκροτώντας για τον εαυτό τους ένα νέο δημόσιο πρόσωπο.

Η Έφη Κάννερ στην ανακοίνωσή της με τίτλο «Διακοινοτικές σχέσεις, έμφυλα πρότυπα και γυναικείες συλλογικές παρεμβάσεις στα Βαλκάνια από το β' μισό του 19ου αιώνα ως και το Μεσοπόλεμο» παρουσίασε τις υπό αναδιαπραγμάτευση έμφυλες ταυτότητες σε κρίσιμες περιόδους της ύστερης οθωμανικής αυτοκρατορίας και της σύγχρονης Τουρκίας, αλλά και των υπόλοιπων Βαλκανικών χωρών κατά τη συγκρότησή τους σε έθνη-κράτη, δηλαδή

σε περιόδους όπου η σχέση μεταξύ κράτους και ατόμου επανεξετάζονταν.

Σχετική με τον έμφυλο χαρακτήρα των πολιτειακών θεσμών ήταν η ανακοίνωση της Δήμητρας Σαμίου με τίτλο «Αποκτώντας την (πολιτική) ιδιότητα του πολίτη: ιστορικές αναζητήσεις για τον έμφυλο χαρακτήρα των πολιτειακών θεσμών». Στο πλαίσιο της παρουσίασης τεκμηριώθηκε ιστορικά η συστηματική αντίδραση των ελλήνων βουλευτών και άλλων δημόσιων παραγόντων απέναντι στην ψήφω των γυναικών και καταδείχθηκε το γεγονός ότι η τυπική απόδοση πολιτικών δικαιωμάτων στο γυναικείο φύλο δεν άλλαξε τις κοινωνικές προδιαγραφές του φύλου, άλλαξε μόνο τους δημοκρατικούς θεσμούς· και αυτό τυπικά και εν μέρει.

Το Νέο Φάληρο, ως προνομιακός τόπος της απόλαυσης του ελεύθερου χρόνου στη διάρκεια του καλοκαιριού για τα αστικά στρώματα της αθηναϊκής και πειραιϊκής κοινωνίας, από τα τέλη του 19ου αιώνα μέχρι και τις δύο πρώτες δεκαετίες του 20ού, αποτέλεσε το αντικείμενο της ανακοίνωσης του Γιάννη Γιαννιτσιώτη με τίτλο «Έμφυλες γεωγραφίες του “ελεύθερου χρόνου”: το Φάληρο και η πόλη του Πειραιά στις αρχές του 20ού αιώνα». Εστιάζοντας στην αλληλόδραση μεταξύ χώρου, τάξης και φύλου, η υπόθεση εργασίας που παρουσιάστηκε ήταν ότι το Νέο Φάληρο συνιστούσε εκείνη την εποχή ένα μεταβατικό χρονότοπο, στον οποίο εμφανίζονταν νεωτερικές πρακτικές επιτέλεσης της νεανικής αστικής θηλυκότητας και του νεανικού αστικού ανδρισμού.

Στην ανακοίνωσή της με τίτλο «Κατασκευάζοντας το ελληνοπρεπές σώμα: έμφυλες και ταξικές σημασιοδοτήσεις της σωματικής αγωγής και της εθνικής ταυτότητας (τέλη 19ου - αρχές 20ού αιώνα)», η Ελένη Φουρναράκη επιχείρησε να αναδείξει την αναλυτική σημασία του φύλου σε συνδυασμό με εκείνη της κοινωνικής τάξης, για την ιστορική κατανόηση της διαδικασίας *εθνικοποίησης* του κλασικού αθλητικού ιδεώδους και των λόγων που παράγει περί σωματικής άσκησης και εθνικής ταυτότητας.

Στην τελευταία ανακοίνωση της ημερίδας με τίτλο «Το ανδρικό γυμνό στην ελληνική τέχνη του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα: ζητήματα αισθητικής, σεξουαλικότητας και εξουσίας», η Γλαύκη Γκότση ασχολήθηκε με το ανδρικό γυμνό στην ελληνική τέχνη του 19ου και των αρχών του 20ού αιώνα. Με αφετηρία τις φεμινιστικές παρεμβάσεις και τις ψυχαναλυτικές θεωρίες επιχειρήθηκε μια προσέγγιση, η οποία εστίαζε σε ζητήματα που αφορούν στη σχέση των εικονιζόμενων μορφών τόσο με την πατριαρχική εξουσία και τα σύμβολά της όσο και με τη σεξουαλικότητα και τους τρόπους υποδήλωσης ή αποφυγής της.

Στο στρογγυλό τραπέζι, την τρίτη ενότητα με την οποία και έκλεισε η ημερίδα, δόθηκε το έναυσμα για μια συζήτηση γύρω από γενικότερα μεθοδολογικά και επιστημολογικά ζητήματα που αφορούν στην *ιστορία* των γυναικών και του φύλου, καθώς επίσης και στην *κοινωνική ανθρωπολογία* και σε άλλες επιστήμες, όπως οι *επιστήμες του χώρου*. Προερχόμενοι από διαφορετικούς επιστημονικούς κλάδους, οι προσκεκλημένοι/ες στο στρογγυλό τραπέζι, Έφη Αβδελά, Ντίνα Βαΐου, Ευθύμιος Παπαταξιάρχης και Αγγέλικα Ψαρρά, συζήτησαν για την πρόσληψη και τη μελέτη του φύλου στην Ελλάδα, για το κατά πόσο λαμβάνεται υπόψη το φύλο στην ακαδημαϊκή έρευνα και για το αν υπάρχουν αντιστάσεις και πώς μπορούμε να τις ερμηνεύσουμε.

Μέσα από τη συζήτηση καταδείχτηκε ότι το φύλο ως αναλυτική κατηγορία έχει προσφέρει στην ελληνική περίπτωση μια βάση για διασταυρώσεις ανάμεσα στην ιστορία και τις άλλες κοινωνικές ή θετικές επιστήμες, στη συγκρότηση δηλαδή διεπιστημονικών προσεγγίσεων. Συγχρόνως, έγινε αποδεκτό ότι υπάρχει ανάγκη να συνεχιστεί η έρευνα. Με τα λόγια της Έφης Αβδελά, στο μέλλον «χρειάζεται να επανεπισκεφτούμε από τη σκοπιά του φύλου τα επικρατέστερα σήμερα αφηγήματα της ελληνικής ιστορίας, να μελετήσουμε τις επιπτώσεις των μεγάλων τομών και μετασχηματισμών της στις έμφυλες σχέσεις αλλά και αντίστροφα να εξετάσουμε πώς οι μετασχηματισμοί στο περιεχόμενο του φύλου επέδρασαν στα μεγάλα ζητήματα της ελληνικής ιστορίας».

Βιβλιοκρισίες

Για το βιβλίο:

Ναντιέζντα Μαντελστάμ, *Ελπίδα στα χρόνια της απελπισίας. Αναμνήσεις από τη ζωή μου με τον Όσιπ*, μτφρ. Σταυρούλα Αργυροπούλου, πρόλ. Αναστάσης Βιστωνίτης, Μεταίχμιο, Αθήνα 2011, 584 σ.

Η Βίκυ Καραφουλίδου είναι ιστορικός. Πρόσφατα εκδόθηκε το βιβλίο της με τίτλο Από τον «κοινωνισμό» στον «σοσιαλισμό». Η διαμόρφωση του σοσιαλιστικού λόγου τον 19ο αιώνα.

ΜΑΡΤΥΡΙΑ: Η ΠΑΓΩΜΕΝΗ ΦΩΝΗ ΤΗΣ
NANTIEZNATA MANTELESTAM

BIKY KAPAΦΟΥΛΙΔΟΥ

Ο Όσιπ Εμιλίου Μαντελστάμ, γεννημένος στη Ρίγα της Λετονίας το 1891, θα αφιερώσει τη δημιουργικότητα και το ταλέντο του στην ποίηση, για να εξελιχθεί σε έναν από τους σημαντικότερους ρώσους ποιητές του 20ού αιώνα. Ο Μαντελστάμ, ζώντας και γράφοντας στην εποχή των άκρων, σύντομα θα βρεθεί στο στόχαστρο του καθεστώτος. Εξαιτίας ενός σατιρικού ποιήματος για τον Στάλιν που απρόσεκτα διαβάστηκε σε στενό κύκλο ομότεχνων και φίλων, θα συλληφθεί πρώτη φορά το 1934, θα εξοριστεί και θα τελειώσει τη δύσκολη ζωή του σε κάποιο διαμετακομιστικό στρατόπεδο συγκέντρωσης στο Βλαδιβοστόκ την εποχή του Μεγάλου Τρόμου, το 1938, εξαντλημένος από τις κακουχίες, τις στερήσεις και την αρρώστια.

Σύντροφος, συνομιλητής και συνοδοιπόρος του υπήρξε η Ναντιέζντα Γιακόβλεβνα Μαντελστάμ. Αυτή διέσωσε το έργο και, σε μεγάλο βαθμό, τη μνήμη του. Τον γνώρισε το 1919, υπήρξε σύζυγός του για δεκαεννέα χρόνια και χήρα του για σαράντα δύο. Στα μισά της έκτης δεκαετίας μίας ζωής ανέστιας και σχεδόν ανώνυμης, η Μαντελστάμ κατέγραψε τις *Αναμνήσεις από τη ζωή της με τον Όσιπ*, που κυκλοφόρησαν στη Δύση στις αρχές της δεκαετίας του 1970. Αρχικά εκδόθηκε στα ρωσικά, από τον εκδοτικό οίκο Τσέχοφ στη Νέα Υόρκη, ο πρώτος τόμος των απομνημονευμάτων της, με τον τίτλο *Vospominania* (*Αναμνήσεις*). Το βιβλίο αμέσως εμφανίστηκε και στα αγγλικά με τον τίτλο *Hope against Hope*. Το 1972 ακολούθησε στο Παρίσι ο δεύτερος τόμος του έργου, το λεγόμενο *Ftaraia Kniga* (*Δεύτερο Βιβλίο*) προκαλώντας θύελλα ποικίλων αντιδράσεων. Σήμερα, για πρώτη φορά και με πολλά χρόνια καθυστέρησης, κρατάμε στα χέρια μας την ελληνική μετάφραση του πρώτου τόμου,¹ καλούμενοι να αναμετρηθούμε με τα ποικίλα ερωτήματα που αυτό θέτει στον αναγνώστη του.

Αυτού του είδους τα κείμενα, εξαιρετικά πολυσήμαντα, κινούνται –δίχως σαφή ειδολογική περιχάραξη– ανάμεσα στη βιογραφία, το χρονικό, το απομνημόνευμα και τη μαρτυρία, προσφέροντας πλήθος πληροφοριών τόσο για τον ιστορικό όσο και για τον φιλόλογο. Εκ των πραγμάτων, όμως, υπόκεινται στις δεσμεύσεις, στις αγκυλώσεις και στους περιορισμούς, που τους επιβάλλει αφενός η ίδια η ανθρώπινη μνήμη, όταν εκ των υστέρων ανασυγκροτεί το παρελθόν ενός ανθρώπου και μία εποχή· αφετέρου, βαραίνει επάνω τους η ιδεολογική φόρτιση που καθορίζει την πρόσληψη και την υποδοχή τους σε συγκεκριμένα περιβάλλοντα, σε ορισμένο δηλαδή τόπο και χρόνο.

Έτσι, το πρώτο βιβλίο της Μαντελστάμ είχε πράγματι τεράστιο αντίκτυπο ως γνήσιο ντοκουμέντο της εποχής που περιγράφει. Αυτό ήταν εν πολλοίς αναμενόμενο, όπως ακριβώς συνέβη και στην περίπτωση του Σολζενίτσιν. Στα τέλη του '60 και στις αρχές του '70, καθώς σταδιακά πλήθαιναν οι μαρτυρίες για όσα συνέβαιναν στο ανατολικό μπλοκ, η ψυχροπολεμική, αντικομμουνιστική Δύση θριαμβολογεί σε υψηλούς τόνους για τα καταγγελλόμενα, έμμεσα αναζητώντας στην κόλαση της αντίπερα όχθης τη δική της επιβεβαίωση. Είναι τα ίδια περίπου χρόνια που η τραυματισμένη αριστερά ανά τον κόσμο μουδιάζει, ανασυντάσσεται και αναζητά δύσκολα, επίπονα, τον τρόπο και το δρόμο, ώστε να πάρει τις αναγκαίες πλέον αποστάσεις από το παράδειγμα και την οδυνηρή εμπειρία του υπαρκτού.

Σήμερα, καθώς τα πάθη έχουν πλέον κατασιγάσει, το έργο της Μαντελστάμ μας προσφέρεται για ψυχραιμότερες, λιγότερο αγωνιώδεις, και επομένως πιο γόνιμες, ιστορικές και πολιτικές αναγνώσεις. Γνωρίζουμε ήδη αρκετά τα σχετικά για τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, την τυπολογία και το χρονολόγιο των διώξεων, για τον τεράστιο γραφειοκρατικό μηχανισμό, για το παντοδύναμο και αποτρόπαιο κράτος, που στήθηκε στο όνομα της κομμουνιστικής αταξικής κοινωνίας. Διαθέτουμε τις πηγές και τα εργαλεία ώστε να προχωρήσουμε σε δομικές, ιστοριοπολιτικές και κοινωνιολογικές θεωρήσεις της μέσης διάρκειας, ικανές να μας αποδεσμεύσουν από την παγίδα που διαρκώς στήνουν οι προσωποκεντρικές ερμηνείες της ιστορίας.

Στο σημείο αυτό, η κραυγή της Μαντελστάμ, υπονομεύοντας διαρκώς τον κάθετο διαχωρισμό ανάμεσα στους θύτες και τα θύματα, προσθέτει στο βλέμμα μας όχι τόσο καινούριο υλικό τεκμηρίωσης όσο εκείνες τις αναγκαίες ψηφίδες για μία κριτική κατανόηση του σταλινισμού «από τα κάτω». Απαντά δηλαδή με τη σειρά της στο εξαιρετικά καίριο και σύνθετο ερώτημα που τίθεται εξ αρχής στο *Αρχιπέλαγος Γκουλάγκ*: γιατί δεν υπήρξε αντίσταση, γιατί κανένα ουρλιαχτό δεν ακούστηκε ποτέ είτε από εκείνους που συλλαμβάνονταν είτε από εκείνους που παρακολουθούσαν;² Πώς ακριβώς η τρομοκρατία τέτοιας κλίμακας κατέστη ιστορικά δυνατή στο επίπεδο μίας συλλογικής συνείδησης που την κυοφόρησε και την ανέχτηκε επί δεκαετίες; Η σκληρή, κοφτερή αφήγηση της γυναίκας του νεκρού ποιητή ξεδιπλώνει παραστατικά μπροστά στα μάτια μας ολόκληρο το πολύτιμο φάσμα των ιστορικών, κοινωνικών και ψυχολογικών αποχρώσεων που συνθέτουν τη βαθύτερη ατμόσφαιρα μιας τρομακτικής περιόδου.

Σύμφωνα με την Ναντιέζντα, η ιστορικο-φιλοσοφική αφετηρία του δράματος εντοπίζεται ήδη πριν από την επανάσταση του 1917, στις βεβαιότητες της προοδευτικής, ουμανιστικής και δημοκρατικής σκέψης πως είναι δυ-